

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 1ΗΣ ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1976

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΝΙΚ. Κ. ΛΟΥΡΟΥ

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΙΣ ΒΙΒΛΙΟΥ

Ὁ Ἀκαδημαϊκὸς κ. **Νικ. Ρουσσόπουλος**, παρουσιάζων τὸ σύγγραμμα τοῦ καθηγητοῦ κ. Β. Λογοθέτου, εἶπε τὰ ἑξῆς :

Κύριε Πρόεδρε,

Ἔχομεν τὴν τιμὴν νὰ παρουσιάσωμεν εἰς τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν τὸ σύγγραμμα, ὑπὸ τὸν τίτλον «Συμβολὴ τῆς ἀμπέλου καὶ τοῦ οἴνου εἰς τὸν πολιτισμὸν τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου», Θεσσαλονίκη, 1975, ἐκ σ. 286, τοῦ κ. Β. Λογοθέτου, ὁμοτίμου Καθηγητοῦ τῆς Ἀμπελουργίας εἰς τὸ Ἀριστοτέλειον Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης, γνωστοῦ ἤδη καὶ ἐξ ἄλλων σχετικῶν ἐργασιῶν του, μεταξὺ τῶν ὁποίων θ' ἀναφέρωμεν τὴν «Évolution historique de la vigne et du vin en Grèce», 1956 — «Les vignes sauvages (*Vitis vinifera* L, Ssp *Silvestris*, Gmel) en tant que matériel primitif viticole en Grèce», 1962 — «L'évolution de la vigne et de la viticulture en Grèce d'après les trouvailles archéologiques», 1970, τυχοῦσαν τιμητικοῦ διπλώματος τοῦ Ο. Ι. V. — «La Malvasie», 1965 κλπ.

Ἡ ἐργασία τοῦ κ. Β. Λογοθέτου, προῖδὸν πολυετοῦς μόχθου, μὲ βάσιν τὰς πλέον διαφόρους πηγὰς καὶ κατόπιν ἐπισκέψεως μουσείων, βιβλιοθηκῶν κλπ., ὄχι μόνον διαφόρων δυτικῶν χωρῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν Η.Π.Α., στηρίζεται ἐπὶ πλουσιωτάτης βιβλιογραφίας (μέχρι τοῦ 1975), ὡς καὶ ἐπὶ ἰδίων ἐρευνῶν, παρατηρήσεων καὶ μελετῶν τοῦ συγγραφέως.

Συμπέρασμα γενικὸν τῆς ἐργασίας τοῦ κ. Λογοθέτου εἶναι ὅτι ἡ ἐμφάνισις καὶ ἡ ἐξέλιξις τῆς ἀμπέλου καὶ τῶν διαφόρων προϊόντων αὐτῆς, εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν ζώνην τῆς Μεσογείου, συμβαδίζει, διὰ μέσου τῶν αἰώνων, μὲ τὴν ἐμφάνισιν καὶ ἐξέλιξιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ του, ἀ ὑ τ ο χ θ ὶ ὄ ν ω ν καὶ τῶν

δύο εἰς τὰς δύο αὐτὰς περιοχάς, ὅπως προκύπτει ἐκ τῶν διαφόρων πηγῶν, τὰς ὁποίας ἀναφέρει (παλαιοντολογίας, προϊστορίας, μυθολογίας, ἀρχαιολογίας, ἱστορίας, ποιήσεως, μουσικῆς, γενικῶς τέχνης, γλωσσολογίας κλπ.): Συμφώνως πρὸς τὰς ὡς ἄνω πηγὰς ἡ ἄμπελος καὶ τὰ προϊόντα αὐτῆς κατέχουν προέχουσαν θέσιν εἰς τὰς περιοχὰς αὐτάς.

Ὅπως παρατηρεῖ ὁ συγγραφεὺς, δὲν ὑπάρχει Ἑλλήν ἢ Ρωμαῖος ποιητὴς ποὺ νὰ μὴ ἔχη ὑμνήσει τὸν οἶνον, κύριον ποτὸν τῶν ἀρχαίων, ἀλλὰ καὶ ἰατροί, γεωγράφοι καὶ συγγραφεῖς, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους σοφοὺς τῆς ἀρχαιότητος, ἀπέδωσαν ἰδιαιτέραν σημασίαν εἰς τὴν ἄμπελον, καὶ ἡ ἐπίδρασις γενικῶς τῆς ἀμπέλου (τῶν προϊόντων αὐτῆς) ἐπὶ τῆς θρησκευτικῆς, κοινωνικῆς καὶ πνευματικῆς ζωῆς καὶ τοῦ χαρακτῆρος τῶν παραμεσογειακῶν λαῶν καὶ ἰδιαιτέρως τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων (καὶ ἐν συνεχείᾳ Ρωμαίων) εἶναι τόσον σημαντικὴ, ὥστε ἡ ἐξέλιξις τῆς ἀμπελοφυΐας εἰς αὐτοὺς νὰ εἶναι δείκτις καὶ τῆς ἐξελίξεως τοῦ πολιτισμοῦ των.

Εἰς τὴν παράλληλον ἐξέλιξιν τῆς ἀμπέλου καὶ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ του εἰς τὴν Ζώνην τῆς Μεσογείου καὶ τῆς Ἑλλάδος ὁ συγγραφεὺς διακρίνει πέντε περιόδους :

1) Τὴν προϊστορικὴν καὶ ἰδιαιτέρα ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τὸ ἀργότερον τῆς 4ης π. Χ. χιλιετηρίδος, ὅτε ἀρχεταὶ γενικῶς ἡ καλλιέργεια τῆς αὐτοφυοῦς ἀμπέλου εἰς τὴν Ἑλλάδα, μέχρι τοῦ 1100 π. Χ.

2) Τὴν περίοδον τῶν ἀρχαίων χρόνων (ἀπὸ τοῦ 1100 π. Χ. μέχρι τοῦ 610 μ. Χ., δηλ. τοῦ ἐξελληνισμοῦ τοῦ Βυζαντίου).

3) Τὴν περίοδον τῶν μέσων χρόνων (ἀπὸ τοῦ 610 μ. Χ. μέχρι τοῦ 1453 μ. Χ.).

4) Τὴν περίοδον τῶν νέων χρόνων, διὰ τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τοῦ 1453 μ. Χ. μέχρι τοῦ 1821 μ. Χ. καὶ

5) Τὴν περίοδον (σύγχρονον ἐποχὴν) ἀπὸ τοῦ 1821 μέχρι τῆς ἐμφανίσεως τῆς φυλλοξήρας εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀπὸ τῆς ὁποίας χρονολογεῖται ἡ σύγχρονος ἀμπελοφυΐα (1863).

Ἡ πρώτη περίοδος μελετᾶται ὑπὸ τοῦ συγγραφέως μὲ βάσιν τὴν παλαιοντολογίαν καὶ ἰδιαιτέρως τὰς προόδους τῆς παλαιοβοτανικῆς, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἄμπελον, μετὰ τὸ τέλος τοῦ παγκοσμίου πολέμου, ἤτοι μὲ βάσιν τὴν μορφολογίαν τῶν γιγάρτων, ἀπτηνθρακωμένων ἢ μὴ, τὴν μελέτην τῆς γύρεως καὶ τῶν χαρακτῆρων τοῦ ξύλου τῆς ἀμπέλου καὶ ὅχι ὅπως προγενεστέρως μὲ κριτήριον τὰ ἀπολιθώματα φύλλων, τὰ ὁποῖα οὐδόλως εἶναι χαρακτηριστικὰ (φύλλα πλατάνων,

σφενδάμνου, φιλύρας δύνανται πράγματι νὰ δηγήσουν εἰς πλάνας). Ἐπίσης χρησιμοποιεῖ τὰ εὐρήματα τῆς συγχρόνου ἀρχαιολογίας (μὲ χρησιμοποίησιν C₁₄ κλπ.). Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς προσωπικὰς του σχετικὰς ἐργασίας, στηρίζεται ἐπὶ τῆς μορφολογίας τῶν διατηρηθέντων γιγάρτων, τὰ ὅποια μελετᾷ καὶ δι' ἐπινοηθείσης ὑπ' αὐτοῦ μεθόδου.

Ἐκ τῆς μελέτης τῆς 1ης περιόδου συμπεραίνει ὅτι, ὅπως αὐτόχθων εἶναι ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὡς καὶ ὁ πολιτισμὸς του, οὕτω καὶ ἡ ἀμπελος, ὡς αὐτοφυῆς ὑπὸ μορφὴν ἀγρίαν, δύνανται ἀσφαλῶς νὰ θεωρηθῇ ὅτι ἔχει πατριδα καὶ τὴν Ἑλλάδα (καὶ Ἀνατολικὴν Μεσόγειον).

Ἐπὶ πλεόν παρέχει στοιχεῖα σχετικὰ πρὸς τὴν ἐμφάνισιν καὶ ἐξέλιξιν τῆς ἀμπελοφυῆς εἰς διαφόρους Ἑλληνικὰς περιοχάς, ὡς καὶ τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου, μέχρι τοῦ 1100 π. Χ., συμφώνως πρὸς διάφορα ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα, ἐξ ὧν σαφῶς προκύπτει ὅτι αἱ πρῶται διαμορφωθείσαι ποικιλίαι εἰς τὰς ἐν λόγῳ περιοχὰς διαφέρουν αἰσθητῶς (παρὰ τὴν εἰσαγωγὴν, ἀλλ' ὄχι εἰς μεγάλον βαθμόν, καὶ ἐκ τοῦ ἔξω κόσμου) ἀπὸ τὰς τοπικὰς αὐτοφυεῖς ἀγρίας ἀμπέλους καὶ ὅτι ὑπάρχει σταθερὰ ἐξέλιξις τῶν ἀγρίων πρὸς τὰς κατόπιν ἀπαντωμένας ἐξημερωμένας ποικιλίας μέχρι τῶν σημερινῶν.

Ἡ περίοδος τῶν ἀρχαίων χρόνων (Ἑλληνικῶν, Ρωμαϊκῶν, Ἑλληνιστικῶν) ἀπὸ τοῦ 1100 π. Χ. - 610 μ. Χ., συμπίπτει πρὸς τὴν ἀκμὴν τῆς ἀμπελοφυῆς, μὲ κορυφώμα τὸς Ἑλληνιστικοὺς χρόνους. Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἡ τεχνικὴ τῆς καλλιέργειας τῆς ἀμπέλου καὶ τῆς παραγωγῆς οἴνου, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν καὶ ἐξ ἀνατολῶν ἰδίως, βελτιοῦται συνεχῶς καὶ οἱ Ἑλληνικοὶ οἴνοι (Θράκης, Χαλκιδικῆς, ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος, Πελοποννήσου, καὶ ἰδίως Κύπρου, Κρήτης κλπ.) εἶναι ἤδη περιώνυμοι. Ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ἀναφέρονται 136 διαφοροῦ τύπου καὶ προελεύσεως οἴνοι, καὶ 83 ἀρωματικοὶ καὶ φαρμακευτικοί: καὶ ἄλλοι μὲν ἐξ αὐτῶν παράγονται ἀπὸ τῆς Ὀμηρικῆς ἐποχῆς, ἄλλοι δὲ μέχρι τοῦ 6ου μ. Χ. αἰῶνος. Τὰ ὀνόματα αὐτῶν ἀναφέρονται κυρίως εἰς τοὺς τόπους παραγωγῆς, ὅθεν καὶ συνωνυμῆαι, ἀλλὰ καὶ οὕτως ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν παραμένει σημαντικὸς. Κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν συνεγράφησαν καὶ τὰ «Γεωπονικὰ» τοῦ Κασσιανοῦ Βάσου, κυρίως μὲ βάσιν τὰ γεωπονικὰ συγγράμματα τῶν ἀρχαίων, καί, προκειμένου περὶ ἀμπελοφυῆς, τοῦ Φλωρεντίνου, ἀκμάσαντος κατὰ τὸν 3ον μ. Χ. αἰῶνα.

Ἀντιθέτως ἡ περίοδος τῶν μέσων, βυζαντινῶν χρόνων (610 - 1453 μ. Χ.) εἶναι περίοδος μεταβατικὴ μεταξὺ τῶν ἀρχαίων καὶ νέων χρόνων (1453 μ. Χ. - 1821). Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, ἡ Θράκη, τὸ Ἅγιον Ὄρος, ὡς καὶ ἡ Μακε-

δονία κλπ. ἦσαν πλήρεις ἀμπέλων. Περίφημοι ἦσαν ἐπίσης οἱ οἴνοι τῆς Κρήτης καὶ τῆς Κύπρου, ὡς καὶ ἄλλων νήσων, καὶ τῆς Πελοποννήσου. Ἡ καλλιέργεια τῆς ἀμπέλου, ὡς καὶ τὸ ἐμπόριον τῶν προϊόντων αὐτῆς, εὐνοεῖ ἰδιαίτερος ἐπὶ Φραγκοκρατίας. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 14ου αἰῶνος μνημονεύεται, τὸ πρῶτον, καὶ ἡ καλλιέργεια τῆς κορινθιακῆς σταφίδος (εἰσαχθείσης ἐκ τῆς Πελοποννήσου καὶ εἰς τὰς Ἰονίους νήσους), ὡς καὶ ἡ ζήτησις αὐτῆς ὑπὸ τῶν χωρῶν τῆς Δυτικῆς καὶ Βορείου Εὐρώπης.

Ἰδιαίτερος ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ συγγραφέως αἱ τότε καλλιεργούμεναι εἰς διαφόρους περιοχὰς ποικιλίαι ἀμπέλου, ἐκ πληροφοριῶν καὶ ἐκ νεωτέρων πηγῶν, ὡς καὶ ἡ τεχνικὴ παρασκευῆς διαφόρων ὀνομαστῶν οἴνων, αἱ χρησιμοποιούμεναι κατὰ τὴν οἴνοποίησιν ποικιλίας κλπ. (Μαλβασίας, Κουμανταρίας, *Vino Santo* κλπ.), περὶ τῶν ὁποίων πρόκεινται καὶ ἄλλαι ἐργασίαι τοῦ συγγραφέως, ἰδιαίτερος δὲ τονίζεται ὑπ' αὐτοῦ ὅτι τὰ ὀνόματα τῶν σημερινῶν ποικιλιῶν ἔχουν τὴν προέλευσίν των, γενικῶς, ἐκ τῶν ὀνομάτων τῶν ποικιλιῶν τῶν καλλιεργουμένων κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν περίοδον τῶν νέων χρόνων (1953 - 1821), ἡ τουρκοκρατία ἀνέκοψε τὴν 1ην πρόοδον καὶ ἤρχισε παρακμῆ. Ἡ Μαλβασία ἐξαφανίζεται εἰς τὴν Κρήτην καὶ ἐκ τῆς πατρίδος τῆς τῆς Μονεμβασίας. Μόλις κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα ἐπέρχεται μεταβολή, δι' εἰσαγωγῆς καὶ ποικιλιῶν ἐκ τῆς δύσεως, ὡς καὶ ἐκ τῶν μεταφορῶν δι' ἑλληνικῶν πλοίων.

Κατὰ τὸν ΙΗ' καὶ ΙΘ' αἰῶνας παρατηρεῖται μάλιστα ἀκμὴ τῆς ἀμπελοουργίας (εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος κλπ.) καὶ εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΘ' αἰῶνος καλλιεργοῦνται εἰς τὴν Κρήτην 370 ποικιλίαι, δι' ἑπτὰ τῶν ὁποίων ἔχομεν καὶ ἀκριβεστέρας πληροφορίας.

Ἐπίσης κατὰ τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνος εἰς τὴν Ζάκυνθον ἐπὶ 40 ἀναφερομένων ποικιλιῶν μόνον 7 δὲν ἀναφέρονται εἰς τὴν ἡπειρωτικὴν Ἑλλάδα.

Ὅτι δὲ εἰσχύει διὰ τὰς Ἰονίους Νήσους, ἰσχύει καὶ διὰ τὴν Πελοπόννησον, τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου, καὶ τὴν Κύπρον. Εἰς τὴν Κρήτην, ἔξ ἄλλου, εὐρήματα τῆς προϊστορικῆς ἐποχῆς ὀδηγοῦν εἰς ἀμπέλους μὲ διάφορα χαρακτηριστικὰ ἀπὸ ἐκεῖνα τῶν ἀμπέλων τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος, Ἰονίων νήσων, νήσων τοῦ Αἰγαίου καὶ Κύπρου.

Τέλος κατὰ τὴν σύγχρονον ἐποχὴν (1821 μέχρι τῆς ἐμφανίσεως φυλλοξήρας εἰς τὴν Εὐρώπην (1863)), κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς περιόδου ἰδίως, ἡ ἀμπελος ἀπαιτοῦσα περισσότερα ἐργατικά «ἀπὸ ὅτι τὰ γεννήματα, συμβάλλει περισσότερον

εἰς τὴν πολυανθρωπότητα τῶν τόπων καὶ αἱ σταφυλαί, ὁ οἶνος καὶ αἱ σταφίδες συνετήρησαν σημαντικὸν μέρος τοῦ πληθυσμοῦ».

Ἐμέσως μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν ἀρχίζει ἡ καταγραφή τῶν καλλιεργουμένων ποικιλιῶν (ὑπὸ τοῦ Παλαιολόγου διὰ τὰς Κυκλάδας καὶ τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου), ἡ ὁποία συνεχίζεται ἔκτοτε διὰ τὰς διαφόρους περιοχάς, καίτοι ἡ Ἀμπελογραφία ὕστερεῖ μέχρι τῆς ἐμφανίσεως τῆς φυλλοξήρας, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν Δύσιν. Διαπιστώνεται δέ, ἐπὶ τῇ βάσει καὶ ἀφηγήσεων περιηγητῶν, ὁ σημαντικὸς ἀριθμὸς τῶν καλλιεργουμένων ποικιλιῶν, ὡς καὶ αἱ διαφοραὶ (ἐνεκα καὶ ξένων ἐπιδράσεων) μεταξὺ τῶν ἀμπέλων τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος, Κρήτης, νήσων Αἰγαίου κλπ., ὡς καὶ ἡ σταθερὰ ἐξελικτικὴ πορεία τῆς ἀμπέλου διὰ μέσου τῶν αἰῶνων.

Εἰδικώτερον διὰ τὰ σημερινὰ ὀνόματα τῶν καλλιεργουμένων ποικιλιῶν ἢ τύπων αὐτῶν διαπιστοῦται ὅτι ταῦτα διεμορφώθησαν ἐν πολλοῖς κατὰ τὴν Βυζαντινὴν καὶ εἰς ἀρκετὰς περιπτώσεις κατὰ τὴν προβυζαντινὴν περίοδον, μὲ χρησιμοποίησιν ὀνομασιῶν ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος χρονολογουμένων.

Ἄλλὰ, καίτοι, ὡς καταλήγει ὁ συγγραφεὺς, ἡ ἱστορικὴ ἐξέλιξις τῆς ἀμπέλου δὲν ἐπιτρέπει πλήρη παραλληλισμὸν τῶν σήμερον καλλιεργουμένων ποικιλιῶν μὲ ποικιλίας καλλιεργουμένας πρὸ 20 ἢ 10 αἰῶνων, παραλληλισμὸν ὁ ὁποῖος ἄλλως τε δὲν εἶναι καὶ ἀπαραίτητος, ὅμως ἐπιτρέπει διαπίστωσιν τῶν ὑπαρχουσῶν σχέσεων πρὸς τὰς σήμερον καλλιεργουμένας ἀμπέλους, τὴν γεωγραφικὴν διανομὴν αὐτῶν καὶ συμπεράσματα περὶ τῆς προελεύσεως καὶ τῶν ιδιοτήτων τῶν ἑλληνικῶν ποικιλιῶν ἀμπέλου, πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν προβλημάτων τῆς συγχρόνου μεταφυλλοξηρικῆς ἀμπελοουργίας.

Πλουσία βιβλιογραφία (σ. 243 - 256), Πίναξ ὀνομάτων καὶ τόπων (σ. 256 - 266), Πίναξ τῶν ὀνομάτων τῶν ποικιλιῶν τῆς ἀμπέλου καὶ τῶν τύπων τῶν οἴνων (σ. 267 - 277), περίληψις εἰς τὴν γαλλικὴν (σ. 278 - 281), Πίναξ περιεχομένων (σ. 285 - 286) ὡς καὶ 51 εἰκόνες κλπ. συνοδεύουν τὴν ἄκρως ἐπιμελημένην ἔκδοσιν τοῦ ἔργου, τὸ ὁποῖον, διακρινόμενον ἀπὸ πρωτοτυπίαν καὶ σαφήνειαν, ἀποτελεῖ πολύτιμον ἀπόκτημα διὰ πάντα, ὁ ὁποῖος ἀσχολεῖται μὲ τὰς σχέσεις ἀμπέλου καὶ πολιτισμοῦ εἰς τὸν Ἑλληνικὸν χῶρον, τὴν ἐξελικτικὴν ἱστορίαν τῆς ἀμπέλου διὰ μέσου τῶν αἰῶνων, ὡς καὶ τὴν ἀμπελοουργικὴν καὶ ἀμπελογραφικὴν ἔρευναν.

Τὸ ἔργον τοῦ κ. Β. Λογοθέτου τιμᾷ, πράγματι, τὴν Ἑλληνικὴν ἀμπελολογικὴν ἐπιστήμην.